

ЗАКАРПАТСЬКЕ ТКАЦТВО
(на матеріалах с.Хижа Вишгородського району і
с.Драгово Хустського району)

З історії відомо, що ткацтво з'явилося в період неоліту і дуже поширилося по всій земній кулі ще в часи первіснообщинного ладу. Вчені допускають, що мистецтво ткацтва розвинулося із плетіння. До появи станка ткали різними способами: бердом, дощечками, ниткою. Сировиною для цього був льон, коноплі і шерсть. З археологічних даних довідуємося, що ручний ткацький верстат з'явився не менше 5 тисяч років до нашої ери.

Закарпаття являє собою історико-географічну зону, в характері матеріальної та духовної культури якої знайшли вияв особливості соціально-економічного розвитку цього краю і природно-географічні його умови, багатівікова взаємодія форм культури українців та інших народів. Ткацтво Закарпаття – цілком сформоване, оригінальне явище, яке склалося в процесі тривалого історичного розвитку. В процесі розвитку суспільства вдосконалюється ткацька техніка, застосовуються нові й нетрадиційні види сировини, збагачується орнамент, з'являються нові види тканин, розширюється їх функціональне призначення.

В результаті відриву від основної етнічної маси українського населення Закарпаття перебувало в складі різних держав, що привело до соціального гніту, його економічної відсталості. Населення змушене було вести натуральне господарство, щоб задовольнити потреби в одязі, оздобленні помешкання і предметах побуду. Одним із основних напрямів сільськогосподарської діяльності місцевих українців було землеробство, а в горах – тваринництво (особливо вівчарство), які забезпечували населення ткацькою сировиною.¹

Ткацтвом займалися в основному жінки, рідше – чоловіки або діти, в домашніх умовах. Люди виготовляли для власних потреб сукно, яке відігравало важливу роль в їхньому житті, бо з нього шили одяг: гуні, гуньки, сір'яки, сорочки, штани, свити та інше. Для оздоблення помешкання і побутових потреб виготовляли з льону і конопель полотно різних сортів. В селі Хижа існував і зараз існує такий звичай, що дівчина, котра виходить заміж, дарує до церкви тканій рушник.² На стінах світлиці керамічні тарілки прикрашали тканими рушниками. Його дарували при сватанні, накривали ним кошики на Великдень, при сильних бурях віруючі люди “розганяли” хмари, дівчата займалися ворожінням на хлопців тощо.

Із розвитком у XIX ст. капіталістичних відносин місцеве населення почало виготовляти ткацькі вироби на продаж, що давало людям додаткові засоби на існування. Заробітки ткачів були низькими. Ще й дотепер збереглося прислів'я: “із ткача не буде багача”, “ткачеві – по калачені” тощо. Художні традиції, що накопичувалися протягом століть, передавалися з покоління в покоління. В с.Драгово Хустського району Закарпатської області для кожної

молодої сім'ї в традиції приймати ткацький верстат від рідних і тримати його завжди на видному місці.

Моя бабуся – Оксана Василівна Поп, жителька с.Драгово і до нині займається ткацтвом із вовни, і це вона робить з видимим задоволенням. Часто можна почути як вона за верстатом співає коломийки:

Гей, кросна мої, кросна,
Люблю на вас ткати.
Вас ми мамка подарила
Мусять се всі знати.

Ткали на Закарпатті в основному в зимовий період. Існувало в с.Хижа повір'я: якщо була засуха, то всім селом йшли шукати невиткані кросна, з яких знімали прядиво і несли до річки, щоб замочити його. А це було ганьбою для господарки і її сім'ї. В цьому ж селі, де в основному займаються ткацтвом з конопель, найбільш поширеним видом ткацьких виробів є скатерті, чоловічі та жіночі сорочки, торбини, рушники, бесаги, верети тощо. А в гірському селі Драгово, де в основному займаються ткацтвом із вовни, найбільш поширеними витворами майстрів є покривала на ліжка та на крісла. Народне ткацтво с.Хижа пройшло довгий і складний шлях розвитку, в процесі якого у людей нагромаджувалася і закріплювалася майстерність часто безіменних односельців.

1. Технологія обробки сировини і виготовлення тканин

З часу виникнення потреби людини в одязі почала відчуватись необхідність розвитку цього ремесла. На першому періоді виготовляли просте плетіння, а пізніше удосконалили ткацьку техніку, застосовуючи нетрадиційні види сировини. Вироби збагачуються орнаментом, зріс асортимент і призначення. Враховуючи те, що українське населення Карпат перебувало у складі різних держав (до 1944 р.), у нього збереглося багато старовинних етнічних рис. Традиційна технологія обробки вовни в українців Закарпаття не відрізняється суттєвими особливостями від її обробки в інших регіонах України і включає підготовчий етап (стриження, сортування); власне обробку (промивання, розчісування, змішування). У гірських селах основною сировиною для ткацьких робіт була вовна довгорунних овець карпатської породи. Стриження овець проводиться в різний час: влітку стрижуть ягнят і однорічних овець, навесні – багаторічних. Породи і вік вовни є однією з основних якісних характеристик сировини.

Наступні етапи сортування сировини за кольором, якістю, а також очищення від природних домішок шляхом промивання, розпушування, розчісування загальновідомі. В залежності від міри забруднення вовну замочують (“парять”) у теплій воді з лугом, від трьох-п'яти годин до однієї-двох діб. На Закарпатті відоме промивання вовни одноразове, дворазове, яке забезпечує можливість надання сировині, а в майбутньому і тканинам, якісно відмінних властивостей.³ Після промивання вовну ретельно промивають в

чистій проточній воді гірської річки або потічка. Розпушування сухої вовни проводиться вручну, розчісування – з допомогою дерев'яного гребеня і металевих щіток. Найбільш поширене розчісування на нерухомо встановленому вгору зубами гребені. Протягуючи пучки волокон через гребінь, відділяють довгі волокна вовни ("волосу") від коротких ("штиму"). Після цього "штим" розчісують на металевих щітках для випрямлення волокон.

Розчісування на гребені – одна з особливостей підготовчого процесу ткацтва. На відміну від інших етнографічних зон України, на Закарпатті не використовували сруни для розташування волокон вовни. Змішування різних гатунків волокон вовни ("руно") в необхідних пропорціях зумовлювало потрібні якості готових тканин. Високоякісні тканини з довгим волоссям вироблялись з відібраної вовни і використовувались переважно в побуті заможних селян, в той час як бідніше населення змушене було задовольнитися своїми потребами тканинами, виготовленими з відходів або змішаних коротких, менш якісних гатунків вовни.

Наступний етап обробки вовни – прядіння її нитки. Майстерність прядіння виявляється у вмінні прядти нитки рівні, тонкі й міцні. При цьому для кожного виду тканин прядуть нитки відповідної товщини: найтонші рівенькі – для полотна, бесаг, носків; об'ємні для килимів та верет. Для таких виробів як ліжники, прядуть найгрубіші (до 1 см в діаметрі) нитки. При цьому ледь скручують пучки вовни, що сприяє створенню ворсу на поверхні ліжника.

Наступною стадією підготовки вовни до ткацтва є перемотування: нитки майбутньої основи змотують з веретен в мітки, а нитки – в клубки. У мітки перемотують також ті нитки, які підлягають фарбуванню. Після перемотування нитки снували. Найбільш давній спосіб снування ниток – по стіні хати – до початку ХХ ст. зберігався майже на всій території Закарпаття. Загальнопоширеним у наш час способом є снування на рамочній снувальці. Насновану пряжу ("основу") намотують ("навивають") на вал ткацького верстату ("кросен"). На цьому процес підготовки пряжі закінчується.

І ось, нарешті, проходить процес ткання з вовни. Після того, як вигнуть виріб, проводять звалювання ліжників у валілі. Один-два вироби вкладали у скриньку прямокутної або конусоїдальної форми. З млина до неї жолобом підведено воду, яка, падаючи з висоти, перевертає ліжники в різні боки. Пряжа у воді пом'якшується і під ударами струменя з неї на поверхню втягуються кінчики волокон вовни. В результаті ліжники збиваються (звалюються) до відповідної щільності. Процес ущільнення продовжується майже дві доби. За цей час ліжник зменшується у розмірах. Після звалювання ліжник висушують і розчісують. Так з'являється ліжник, який нам так потрібен у побуті.

Поряд з вовною широко використовувалися луб'яні культури – льон, коноплі. Ці культури висівають в гірських районах у травні місяці в добре підготовлений ґрунт. Сходи культури ретельно оберігають, а при дозріванні стережуть від птахів, щоб не поїли насіння. Дозрівання стебел цих культур відбувається неоднаково. І тому проводять вибірковий збір. Білі стебла

втягують першими, а потім – зелені. Зібрані стебла зв'язують у снопи, які підсушують на сонці. Після цього сировину замочують у проточній воді, прикладаючи камінням. Згодом снопи дістають з води і сушать на сонці. Суху сировину труть на спеціальному станку – тельниці.

Повісно прядуть. Прядіння – заключний етап підготовки волокон до ткацтва. Цей етап – відповідальний технологічний процес, оскільки саме щільність скручування ниток, рівномірність їхньої товщини зумовлюють структуру майбутньої тканини. Потім виварюють у золі, висушують і мотають у клубки. Із клубків нитки снують на спеціальному станку – снуйниці для ткацької основи, яку накручують на ткацьке веретено. Нитки набирають на нічильниці і бердо та закріплюють на переднє воротило. Після цього йде ткацька операція. Існує просте ткацтво у дві нічильниці і перебірне – у чотири (ткацтво з різноманітними узорами).

Обробка ткацької сировини займає одне з важливих місць серед домашніх занять кожної сім'ї. Методи обробки передаються з покоління в покоління, завдяки чому вони збереглися до сьогоднішнього часу. Серед різноманітної гами домашніх робіт переважали такі вироби: покривала на ліжка, рушники, чоловічий і жіночий одяг, бесаги (сакви), доріжки тощо. Про закованість ткацьких робіт і закладення в них певної інформації можна судити з весільних рушників. Скільки різноманітних візерунків вкладено в них, що звеселяють почуття людей! Але це тема окремого дослідження.

2. Основні етапи розвитку ткацтва на Закарпатті

Народне ткацтво Закарпаття пройшло довгий і складний шлях розвитку, в процесі якого нагромаджувались і закріплювались досягнення, досвід і майстерність багатьох поколінь безіменних ремісників. На першому етапі свого становлення, як і в наступні періоди, ткацтво було домашнім виробництвом, яке забезпечувало потреби кожної сім'ї. З часом у селі з числа місцевих жителів виділялись окремі члени общин, а подекуди й цілі сім'ї, для яких ткацтво було родиною професією. Вони спеціалізувались на виготовленні різноманітних тканин на замовлення або на ринок.⁴

В процесі активізації явищ соціально-економічного характеру – відокремлення ремесла від сільського господарства, створення місцевих ринків, поживлення товарного виробництва, ткацтво переросло рамки домашнього заняття, перетворювалося в самостійний вид ремесла. Поглиблювалась спеціалізація виробництва, які сприяли пізніше розмежуванню ткацтва на сільське і міське ремесла, що, в свою чергу, привело до виникнення і співіснування протягом століть двох його форм – народного домашнього промислу і цехового ремесла.

Швидке зростання міст на Закарпатті в кінці середньовіччя стимулювало переселення в міські центри значного числа сільських ткачів, сукновалів та інших ремісників. Концентрація виробничих сил в містах стала однією з передумов об'єднання майстрів у спеціалізовані корпорації, діяльність яких

регламентувалась статутами цехових братств. Цехові ткачі користувалися привілеями виготовлення високоякісних полотен, скупки прижі, збуту виробів ткацтва. На території Закарпаття ткацький промисел був розвинений ще в епоху зародження феодалізму. В період його розвитку ткацькі цехи виникали в багатьох місечках. З розвитком міського цехового ткацького ремесла постійно вдосконалювалося ткацьке знаряддя, підвищувалась продуктивність праці, відповідно набуваючи лояльних ознак певних районів, осередків. Продукція ткацьких цехів задовольняла потреби міст, йшла на експорт. На початку свого розвитку цехова організація сприяла підвищенню продуктивності праці ремісників. Цехи мали статuti, привілеї, що регламентували діяльність дрібних виробників.

З другої половини XVI ст. починається занепад ткацтва на території Закарпаття. В економічному розвитку українських земель у той час відбулися якісні зміни, тісно пов'язані із зародженням і формуванням у надрах феодальної суспільно-економічної формації капіталістичного укладу. Цехові рамки були вже тісними для ремісничого виробництва, актуальною стала потреба нових, централізованих форм організації промислового виробництва. Наприкінці XVII ст. на основі ткацьких і суконних цехів виникають промислові мануфактури типу текстильних фабрик, що стали перехідною формою від дрібного ремісничого і кустарного виробництва до великої машинної капіталістичної індустрії. Мануфактурні ткацькі підприємства об'єднували робітників багатьох споріднених спеціальностей, використовували ручну техніку ткацтва, базуючись на експлуатації найманої робочої сили. Такі підприємства були організовані переважно в традиційних осередках народного ткацтва з наявною великою кількістю місцевої сировини, а також кваліфікованих ремісників – ткачів. Характерною особливістю мануфактурних підприємств був поділ праці на окремі процеси. Виконуючи певну операцію, робітник набував високої майстерності, що приводило до підвищення продуктивності праці та збільшення випуску тканин. Ткацьке ремесло дедалі більше набувало товарного характеру.

Поряд із спеціалізацією виробничих процесів на мануфактурах широко практикувалася така форма організації праці, як надомництво. Майже всі етапи обробки сировини, а також деякі види ткацьких робіт, виконувалися вдома. Слід відмітити, що в гірських селах Закарпаття була надмірна кількість робочої сили, яку невіддільно експлуатували власники мануфактур до кінця XIX – початку XX ст. На своїх підприємствах вони використовували переважно місцеву сировину. І лише згодом почала застосовуватись імпортована пряжа. Виникнення централізованих мануфактур – явище, характерне для всієї України, але, на відміну від центральних областей, в західних районах їх значно відставав. Для Закарпаття характерна наявність децентралізованої мануфактури, яка не витіснила ні ремесла, ні домашніх промислів, а співіснувала з ними. Провідною галуззю домашнього ткацького промислу Закарпаття було виготовлення полотняних виробів.

В архівах зберігаються дані про швидке зростання у XVIII ст. кількості

ремісників, зайнятих ткацтвом. Австро-угорський уряд здійснював на території Закарпаття політику соціального і національного гноблення та нещадного економічного висиску. З середини XIX ст. в Австро-Угорщині розпочався період зародження капіталізму. Зростання текстильної промисловості західних провінцій привело до того, що мануфактурні підприємства не витримували конкуренції і поступово убожили. В результаті скоротилось виробництво полотна, сукна, які йшли на експорт. Зате розширився експорт льняної, конопляної та вовняної пряжі.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на Закарпатті починається вироблення килимових виробів. У 1905 р. була організована килимарська майстерня в селі Ганччі Тячівського району. У 30-ті роки ткацький промисел отримав подальший розвиток в багатьох селах, збільшився обсяг виробництва килимів. Ткацький верстат був майже в кожній родині. Оцінюючи досягнення і стан ткацтва кінця XIX – початку XX ст., ткацьке ремесло зазнало занепаду. Капіталістичний спосіб виробництва неспроможний був створити незалежні умови для розвитку творчості народних мас. Домашнє ткацьке ремесло не пережило такого занепаду, оскільки потреба в домотканих тканинах була постійною.

У післявоєнні роки робота відновилась перш за все на зруйнованих війною ткацьких і килимарських підприємствах. Була проведена робота по залученню ремісників-ткачів до активної творчої праці. У 1946 р. були відкриті нові цехи в селах Ганччі та Іршава – давніх центрах ткацького промислу Закарпаття. У 60-80-ті роки – новий етап розвитку ткацтва на Закарпатті, зумовлений соціально-економічними перетвореннями, розвитком науки і техніки. В ці роки почали формуватись нові напрями в творчості народних майстрів. У 1962 р. був заснований килимарський цех в Ясіня. Художні артілі були перетворені у фабрики і комбінати. В цей період були механізовані основні процеси підготовки до ткацтва, вдосконалена конструкція ткацьких і килимарських верстатів. Як і всі інші види народних промислів, художнє ткацтво Закарпаття розвивається в руслі багатих народних традицій.

3. Різноманітні види колориту ткацької майстерності в закарпатському селі

Ткацтво закарпатців відображає спільність таких компонентів: використання як вихідного матеріалу вовняної та конопляної сировини; ідентичність методів його домашньої обробки; подібність знарядь праці; однотипність видів тканин для одягу та інтер'єру; різноманітність структур – тугих, рівномірних, еластичних, з геометричним, рідше рослинним характером орнаментальних мотивів. Широкий розвиток народного ткацтва села Хижа зумовлений місцевими соціально-економічними умовами. Здавна тут вирощують коноплі та льон для домашнього ткацтва. Тому цей вид народного декоративно-прикладного мистецтва має багаті традиції. Виробами народних майстрів прикрашають житло, предмети домашнього вжитку,

використовують під час весіль, похоронів та в інших обрядах.⁵ У селі поширене човникове ткацтво з ручним перебором. Майстри користуються геометричним орнаментом. Декоративна мова цих робіт, форма візерунків свідчать про глибоке розуміння миттями краси, а це є результат багатого мистецького досвіду, що передавався з покоління в покоління.

Село Хижка розташоване в улоговині передгір'я Карпат, серед розмаїтої природи, яка породила не одну майстриню художнього ткацтва, що зберігає таємницю індивідуальних задумів і технічних навиків. У творчості місцевих ткаць закріпився так званий хижанський орнамент, що є ще однією своєрідною особливістю закарпатського регіону. Орнамент творився довго і з'єднував у собі різні композиції. У хижанському орнаменті використовуються два кольори – червоний і чорний. Майстрині виготовляють свій виріб не як твір мистецтва, а як предмет для домашнього вжитку, який завдяки довершеності сприймається як мистецька річ. Цим роботам притаманна місцева самотність.

Майстрині Ганна Палінчак, Ганна Івашко, Ганна Ісасевич, Параска Токач, Марта Світлик успішно пробують свої сили і в творенні цікавих тематичних композицій, присвячених релігійним святкам, громадським подіям тощо. Так, Ганна Івашко створила цікаву ткацьку роботу "Христос Воскрес", яка поєднує в собі своєрідні орнаменти, які викликають почуття задоволення та спокою. Творчо працює Ганна Ісасевич, яка поєднала плетіння з ткацтвом у своєрідній композиції. Її робота "Веселка на камені", яка є найбільш відомою, увібрала в себе кращі зразки народного ткацтва. До речі, Ганна Ісасевич створила музей ткацтва в загальноосвітній хижанській школі. Вона із задоволенням проводить по музею екскурсії для дітей, ознайомлюючи їх з чудовим видом ремесла – ткацтвом. Турботою про розвиток народного ткацтва в селі Драгово Хустського району провінята майстриня Марія Керита, яка на добровільних засадах веде у місцевій школі гурток ткацтва. Із своїми вихованцями вона збирала альбом народного ткацтва. Все це допомагає виховувати у підростаючого покоління відчуття самотнього художнього смаку та краси, яка прикрашає наше життя. Досвід майстринь Закарпаття вносить в наше буденне життя багато цікавого і захоплюючого.

1. Пургула І.В. Народне мистецтво західних областей України. – К., 1966. – С.36–38.

2. Інтер'ю з А.В.Палінчак, жителькою с.Хижка Виноградівського району (11 січня 2001 р.)

3. Пічкач В.М. Повернення до народної творчості. К., 1990. – С.58.

4. Крип'якевич І.П. Історія української культури. – Львів, 1957. – С.594.

5. Антоник К. Пливе ткацький човник // Орбіта-логіс. – 1996. – №46. – С.10–11.